

Zdena Palková

Fonetický ústav, Univerzita Karlova v Praze, Česká republika
zdena.palkova@ff.cuni.cz

Milan Romportl in memoriam 14. 5. 1921 – 16. 12. 1982

Před sto lety se narodil bohemista a slavista Milan Romportl, profesor fonetiky na Univerzitě Karlově v Praze, jeden z iniciátorů Komise pro fonetiku a fonologii SJ. Připomínáme hlavní okruhy jeho činnosti a některé myšlenky jeho koncepčního vystoupení v r. 1971 o úkolech srovnávací slavistiky.

Klíčová slova: Romportl, výzkum intonace, srovnávací slavistika, fyziologická fonetika, akustická analýza

Pražský Fonetický ústav, který v r. 2019 oslavil sto let existence oboru *fonetika* na Karlově univerzitě, má v roce 2021 příležitost připomenout fonetickému světu další významné výročí: Před sto lety se narodil jeden z předních představitelů české fonetiky, mezinárodně uznávaný fonetik a fonolog Milan Romportl. Po Jozefu Chlumském a Bohuslavu Hálovi byl třetím vedoucím profesorem Fonetického ústavu. V kontextu slavistické fonetiky a na půdě Mezinárodní komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků je připomenutí tohoto výročí velmi na místě.

Milan Romportl, především bohemista a slavista, se již od studentských let velmi zajímal o problematiku mluvené řeči. Jeho první studium na univerzitě ukončila v listopadu 1939 perzekuce českých vysokých škol. V r. 1945 se po skončení 2. světové války na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy vrátil do fonetického semináře profesora Hály. Fonetickému ústavu pak zůstal věrný až do konce života a od r. 1965 stál v jeho čele. Bohužel již v prosinci 1982 podlehl vážné nemoci krátce po svých šedesátých narozeninách.

Ucelená bibliografie prací Milana Romportla vyšla ve sborníku *Phonetica Pragensia VI* vydaném na jeho počest jako součást medailonu z pera P. Janoty (Janota, 1984). Dokládá široký záběr jeho zájmů, z nichž zde připomínáme jen ty zcela zásadní.

Na prvním místě je třeba jmenovat **problematiku intonace věty**. Romportl tomuto tématu celoživotně věnoval mnohostranný výzkum na bázi češtiny i v obecné rovině, rozvinul její instrumentální popis, sledoval otázky normativní i aspekty dialektologické. K této problematice směřovala již jeho první monografie (Romportl, 1958). V celosvětovém kontextu mělo podstatný význam uspořádání mezinárodní Intonologické konference v Praze v r. 1970, krátce po VI. Mezinárodním kongresu fonetických věd, jehož byl Romportl generálním sekretářem (Praha, 1968).

Dalším okruhem, který Romportl trvale sledoval, byl **vztah fonetického a fonologického aspektu** při popisu zvukové struktury jazyka. Akceptoval tehdy dominantní popis prostřednictvím soustavy distinktivních rysů (Jakobson, Chomsky, Halle) ale vymezoval se proti formálnímu pojetí distinktivních opozic. Pro jejich určení žádal objektivně doložitelné hodnoty, nejčastěji akustické kvality zvuku, a s tímto cílem formuloval později často citovaný pojem *akustických korelátů distinktivních rysů* (již Romportl, 1965).

Pro oblast fonetiky češtiny měl stěžejní význam intenzivní zájem Milana Romportla o **kulturu mluvené češtiny**, především *ortoepie*. Pokračoval ve snahách Bohuslava Hály efektivně koncipovat kodifikaci češtiny a vyhnout se přitom nesnázím, známým ze starších kodifikací některých jiných jazyků (Výslovnost, 1967). V posledních deseti letech se pokusil o stabilizaci výslovnosti přejatých slov a cizích vlastních jmen. Na bázi materiálu v podobě slovníku formuloval obecné zásady pro sjednocení a výběr variant i návrh řešení hlavních sporných jevů (Výslovnost, 1978).

Jakožto svědomitý pedagog věnoval profesor Romportl ovšem intenzivní podporu také **výuce oboru** i rozvíjení kultivované **mluvní praxe**. Dokladem jsou četná výuková skripta a praktické příručky. Za všechny připomeneme alespoň *Základy fonetiky pro bohemisty* (Romportl, 1973), skriptum, které posloužilo jako úvod do fonetické problematiky mnoha dalším oborům.

Významné místo v profesním životě Milana Romportla zaujímala ovšem také **slavistika**, zejména **popis ruštiny** a **srovnávací slavistika**. Popisu ruštiny věnoval vedle řady dílčích studií především monografii *Zvukový rozbor ruštiny* (Romportl, 1962), v níž koncepční fonologický pohled opřel o solidní instrumentální analýzu zvuku. Značné ambice měl na poli srovnávací slavistiky. Přál si formulovat obecné teoretické principy pro hlubší pohled na síť vlastností slovanských jazyků, shromažďovat potřebná fakta

v rovině fonologické i prozodické a v neposlední řadě ověřovat metodiku srovnávání. Tyto plány zůstaly bohužel jen v podobě zlomků. Více stačil uskutečnit po stránce organizační. Patřil k iniciátorům vzniku Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů (1968) a po celá sedmdesátá léta se aktivně podílel na její činnosti, několik let ve funkci předsedy. Pro dlouhodobou spolupráci slavistů z různých zemí měly značný význam dvě mezinárodní konference, které uspořádal v Praze v letech 1971 a 1977.

Důležité bylo především setkání první, vědecká **konference 4. – 7. 10. 1971**, součást druhého zasedání Mezinárodní komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků. Tato konference stála na počátku činnosti komise a Romportl na ní formuloval své představy o tom, jak je třeba pokračovat. Budoucí práci komise si představoval jako dlouhodobý mezinárodní projekt opřený o jednotnou koncepci v záměrech i metodách. Vícekrát zdůraznil, že úkolem je především zajišťovat srovnatelnost sbíraného materiálu a následně srovnatelnost získávaných výsledků. Není zbytečné připomenout si s odstupem padesáti let tehdy aktuální prognózy a cíle. Romportlův příspěvek byl publikován spolu s informací o konferenci v časopisu *Slavia* (Romportl, 1972).

V první části svého vystoupení nejprve Romportl navrhl **společná obecná východiska** pro práci Komise. Jako *materiálové východisko* doporučuje primární omezení na spisovnou vrstvu jednotlivých jazyků a synchronní popis; při porovnávání jazyků považuje za potřebné zpracování konfrontační, nikoli jen prostě komparativní. Ústřední úkol mezinárodní komise i komisí národních vidí ve vytváření dostatečné základny z porovnatelných faktů. – Z hlediska *aspektů popisu* Romportl předpokládá bohatou rozmanitost témat. Rozvíjen bude popis segmentů (hlásek) a jejich kombinací, popis jednotek vyšších (slabik, slov a taktů, kól a větných výpovědí); popis bude veden z hlediska artikulačního, akustického i percepčního.

Ve druhé části Romportl hodnotil stávající **stav a obecnou dostupnost hlavních částí výzkumu**. Výklad obsahuje i *předpoklady dalšího vývoje*, a tím je z dnešního pohledu zvláště zajímavý.

Těžiště tehdejší práce vidí Romportl ve výzkumu **artikulace**, a to především na bázi rentgenografie. Již vznikající popisy základních typů hlásek, často i popisy jejich variant, pořizované pro jednotlivé jazyky, představovaly zatím neúplnější materiál zpracovaný srovnatelným způsobem. Pro

budoucí etapy Romportl předpokládá rozšiřování popisu na materiálu od většího počtu pokusných osob a zpracování dalšími metodami, až budou dále zdokonaleny a lépe přístupné (zejména rentgenokinematografie, kinematografie retné činnosti i vysokofrekvenční kinematografie).

V této části Romportl formuluje tezi, ve své době novátorskou a trvale aktuální: Předpokládá, že pro zjištění rysů artikulační báze jazyka a také při srovnávání jazyků, je třeba registrace a rozbor jevů koartikulačních, tedy jevů hláskové kombinatoriky.

Rozdíly ve způsobu spojování hlásek i v jazycích se shodným hláskovým repertoárem ... mohou působit dojemem, že artikulační (či vůbec fonická) báze porovnávaných jazyků je zcela odlišná, zatímco shodný nebo blízký způsob spojování při značně odlišné hláskové zásobě působí více dojemem shody. (Romportl, 1972: 156.)

Výzkum *akustické fonetiky* považoval Romportl za méně nadějný a více heterogenní. Konstatuje, že většina výsledků získaných do konce 2. světové války zastarala a bude třeba popis jazyků v tomto směru nově zpracovat. Příčinou je prudký vývoj elektroakustických metod výzkumu, ale také změna teoretických názorů na jazykovou závažnost jednotlivých akustických složek signálu řeči (v závislosti na poznacích fonologického popisu). Jako samozřejmý základ této práce Romportl jmenuje zatím jen zvukový spektrograf typu „visible speech”. Pro budoucnost předpokládá vznik dalších metod, především hledání možností pro záznam tónového průběhu souvislé řeči. Jeho úvahy na tomto poli ovšem naznačují spíše cíle než konkrétní postupy. Zahrnují však i některé pochybnosti, které jsou platné dodnes.

Kombinací těchto metod je možno získat veškeré základní údaje o akustické stránce jazyka, ať jde o akustické parametry hlásek a jejich kombinací, tak o vlastnostech tzv. suprasegmentálních (prozodických), pokud jejich kvality lze vyjádřit vůbec pouhými fyzikálními parametry zvuku (míním tím např. problematiku přízvuku). (op. cit. s. 157.)

Nezbytným dovršením fonetického rozboru je pro Romportla *percepční analýza*. Důraz, který klade na tento aspekt, byl ve své době mimořádný. „Jakékoli jevy a rysy zjištěné při rozboru artikulačním i akustickým musí být ... respektovány teprve tehdy, uplatňují-li se ... při vnímání řeči posluchačem.” (op. cit. s. 157.)

Romportl si byl ovšem vědom, že technické možnosti experimentálního výzkumu na tomto poli byly značně nedostatečné. Ve svém výkladu formuluje opět jen teoretické postoje a obecná metodická východiska. Soudí, že základem práce bude analýza zvukových aspektů řeči v projevech, jejichž zvukové parametry jsou jednoznačně vymezeny. Předpokládá už pokusy se syntetickou řečí umožňující přesnou definici všech složek. Jako protipól navrhuje poslechové testy nedeformovaných jazykových signálů prováděné posluchači, jejichž mateřštinou je jiný slovanský jazyk. Od takového postupu očekává cenné výsledky zejména z hlediska konfrontace systémů různých jazyků.

Ve třetí části referátu Romportl představil podrobněji svou představu **aktuálního fonetického výzkumu** na poli mezinárodní slavistiky.

Jako *aktuální náměty* pro porovnávání slovanských jazyků uvádí artikulační a akustické vlastností L-ových hlásek, fonetické rysy slovanských vibrant a porovnání alveolárních (resp. alveodontálních) okluzív a afrikát. Konkrétní zpracování prvního z těchto témat, komparace hlásek L-ových, bylo zařazeno na program pražského zasedání jako sonda demonstrující navrhovaný způsob práce. Jen neurčitě Romportl zmiňuje budoucí porovnávání tzv. jevů suprasegmentálních, (např. kvantity, přízvuku a větné intonace), žádoucí, ale málo dostupné instrumentálními metodami. Jako nezbytný požadavek metodiky práce v rovině segmentů Romportl zdůrazňuje vhodné řešení *interference pohledu fonetického a fonologického*: nutnost při analýze materiálu rozlišovat hlásky, které jsou jedinými reprezentanty fonémů, a hlásky, které foném reprezentují jen v určité fonetické vyhraněné pozici.

Romportl předpokládá fonologický přístup, „který respektuje u funkčních jednotek zvukového plánu kromě jejich distribuce a vztahů v jazykovém systému též jejich poměr na základě jejich zvukových vlastností, které vykazují jejich realizace.” (op. cit. s. 158.). Při komparaci jazyků Romportl předpokládá *srovnávání zvukového plánu na třech úrovních* a rozebírá podmínky takového srovnávání.

- a) Porovnávání na základě *inventáře hlásek* (makroanalýza) je založeno na komparaci při rozlišování „základních” a „vedlejších” realizací fonémů.

Jako ilustraci své koncepce Romportl v referátu předkládá (v podobě tabulek) částečný přehled pro kompaktní skupinu okluzív a nazál pořízený na základě tehdy dostupných údajů.

b) Druhou vrstvu představuje porovnávání na bázi *distinktivních vlastností*, či distinktivních protikladů (mikroanalýza).

Předpokladem je uznání fonému za základní jednotku fonologického plánu jazyka, určení fonémů každého z porovnávaných jazyků pomocí přijatých pravidel a vytčení distinktivních vlastností na základě všestranné analýzy kompletních realizací fonémů. Zde Romportl zdůrazňuje, že je nutno „respektovat rovněž rozdílnost struktury akustických korelátů distinktivních vlastností v jednotlivých slovanských jazycích.” (op. cit. s. 159.) Vzápětí však vyslovuje pochybnost: „Nejsem si dost jist, zda by byl tento přístup v oné prvé etapě, k níž se v komisi konají přípravy, pracovně únosný.” (op. cit. s. 159.)

c) Třetí vrstvou je porovnávání *celých systémů*.

Podmínkou je předpoklad, že lze sjednotit samo pojetí systému i názory na jeho výstavbu.

Romportl zdůrazňuje, že vymezování systémů a zařazování fonémů do systémů nelze omezit na kvantitativní měřítka. Doporučuje využít rozlišování *centra a periferie* podle pojetí *pražské školy*, tj. vytčení hranice mezi centrálním fonologickým systémem a systémy periferními a uvnitř centrálního systému pak nalezení rozdílů ve stupni integrace jednotlivých fonémů; přitom nedostačuje pouhá účast jednotlivých fonémů na rozdílném počtu distinktivních protikladů.

Bližší rozvedení této teze nalezneme v Romportlově studii *Ke konfrontaci fonologických systémů* (Romportl, 1974). Romportl přijímá rozvrstvení fonických jevů z hlediska centra a periferie jako východisko, přičemž konstatuje, že pro charakteristiku rozdílnosti jazyků může být zkoumání v oblasti tzv. periferie systému důležitější než obvykle zkoumané centrum. Jako příklad předkládá rozbor české korelace znělosti, sledování okrajových párů této korelace a následné srovnání s jejich pozicí v systému ruštiny.

V závěru této části pak Romportl připomíná, opět pouze rámcově, nutnost všimnout si v budoucnu soustavně i *suprasegmentální vrstvy zvukové stavby jazyků*. Předpokládá, že analýza prozodických vlastností i konfrontace a porovnávání jejich systémů bude v podstatě zachovávat stejné metodické zásady jako analýza v rovině segmentů. Vědecká konference v r. 1971 v Praze byla prvním pracovním setkáním odborné fonetické veřejnosti po ustavujícím jednání na VI. Mezinárodním sjezdu slavistů (1969) a těšila se reprezentativnímu zastoupení hlavních slavistických center, jak je patrné

ze seznamu účastníků. Zásadní příspěvek Milana Romportla na této konferenci tak poskytuje poměrně objektivní svědectví o stavu a snahách tehdejší slavistiky. Instruktivní je přitom zejména Romportlův pohled na budoucí vývoj oboru. Při současné znalosti tohoto vývoje, dosti odlišného od tehdejších předpokladů, vidíme, v jakém směru a stupni je fonetický popis závislý na existenci technického zázemí, které však obvykle přichází z oborů s jiným způsobem uvažování. Romportl si byl této závislosti dobře vědom a počítal s ní, jak je z jeho výkladu patrné. Ve své době neodhadl rychlost a variabilitu budoucího vývoje v oblasti elektroakustického zpracování zvuku (nástup digitalizace a počítačového zpracování) nebo možnosti plynoucí z propojení mezi analýzou zvukového signálu a popisem činnosti mluvčidel. Vzal však v úvahu stávající úroveň poznatků a formuloval požadavky na přípravu a výběr jazykového materiálu tak, aby výzkum pomocí zatím ještě nepřilíživě operativní techniky průběžně v každé fázi dovoloval lingvistickou interpretaci výsledků.

Specifičnost nároků kladených na analýzu zvuku *jakožto zvuku* řeči a součásti *systému jazyka* trvale odlišuje pohled lingvisty – fonetika od pohledu akustika na tžž materiál. Odlišuje také jejich cíle. S odstupem padesáti let dáme patrně za pravdu pochybnosti Milana Romportla, zda některé z cílů fonetického popisu nezůstanou vždy mimo dosah zkoumání zjednodušujícími technickými postupy.

Literatura

- Janota, P. (1984). Professor Milan Romportl. Bibliography. In P. Janota, & O. Schulzová (Eds.), *Phonetica Pragensia VI, AUC Philologica 2, 1980* (9–20, bibl. 13–20).
- Romportl, M. (1958). *Zvuková stránka souvislé řeči v nářečích na Těšínsku. Fonetická studie*. Krajské nakl.
- Romportl, M. (1962). *Zvukový rozbor ruštiny*. Acta Universitatis Carolinae – Philologica – Monographia 3.
- Romportl, M. (1965). Zu akustischen Korrelaten der distinktiven Merkmale. *Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences* (506–510). Münster 1964, Basel – New York, 1965.
- Romportl, M. (1972). Perspektivy porovnávací fonetiky a fonologie slovan-
ských jazyků. *Slavia*, 41, 154–163.

- Romportl, M. (1973). *Základy fonetiky*. Praha: SPN; 2. vyd. 1975; 3. vyd. 1978.
- Romportl, M. (1974). Ke konfrontaci fonologických systémů. *Studia Slavica Pragensia*, Praha, 1973, (published 1974), 29–37.
- Výslovnost spisovné češtiny I.* (1967). (Hála, B. Ed.), 2. vydání, Praha: Academia, 1967.
- Výslovnost spisovné češtiny – Výslovnost slov přejatých.* (1978). (Romportl, M. Ed.), Praha: Academia, 1978.

In Memoriam: Milan Romportl 14 May 1921 – 16 December 1982

One hundred years ago Milan Romportl was born, professor of phonetics at Charles University in Prag, one of the initiators of the Commission for Phonetics and Phonology of SL. We remember the main areas of his activity and principal ideas of his substantial presentation in 1971 on the tasks of comparative Slavonic studies.

Keywords: Romportl, intonation research, comparative Slavonic studies, physiological phonetics, acoustic analysis